

TARP TIKROVĖS PASLĖPTIES IR EGZISTENCINIO SIAUBO

Aneta Rostovskytė

Šiaulių universitetas

Filosofijos ir antropologijos katedra

P. Višinskio g. 25, Šiauliai

El. p. arostovskyte@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama, kaip ir kada galima egzistencinio siaubo patirtis tikrovės atžvilgiu. Tuomet, kai žmogus suvokia, kad tikrovė nėra jam pavaldi, pažini ir nuolat išlieka tikrovės pažinimo stygius. Tačiau, kaip pastebėjo Friedrichas Nietzsche, šį tikrovės pažinimo stygių Vakarų filosofijoje nuolat buvo bandoma paslėpti. „Žmogus palengva virto fanatišku gyvuliu, turinčiu vykdyti vieną egzistencijos sąlygą labiau negu visi kiti gyvuliai: žmogus *privalo* tam tikrais laiko tarpais manyti, jog žino, *kodėl* gyvena; jo giminė kaip rūšis negali sėkmingai gyventi be periodiško pasitikėjimo gyvenimu!“¹

Pavyzdžiui, Aristotelis manė, kad žmogus gali objektyviai pažinti tikrovę ir patį save. Pažinimo kriterijumi jis laikė objektyvų ir neklystantį protą, kuris padeda žmogui įgyti žinojimą: „Pripažindami žinojimą gražiu bei vertingu dalyku.“² Aristotelio teleologinėje filosofijoje žmogus pažindamas atranda tikrovės ir savo paties tikslumą, dėsningumą, priešastingumą ir protingumą, tai reiškia, kad kiekviena substancija, kuri egzistuoja, jau savyje turi tikslą ir esmę, o žmogui, kaip tobuliausiai iš būties substancijų, šis tikslumas ir esmingumas yra pažinus. Taigi aki-vaizdu, kad tokia tikrovė negali paskatinti egzistencinio siaubo patirties galimybės.

Tomas Akvinietis žmogaus ir tikrovės santykiui suteikė dar didesnę aiškumą nei Aristotelis, įvesdamas kertinę savo filosofiniuose-teologiniuose apmąstymuose sąvoką – Dievą, kaip pasaulio ir žmogaus Kūrėją. T. Akvinietis iškėlė ontologinę Dievo buvimo įrodymo galimybę. Tai reiškia, kad žmogus, kuriam Dievas suteikė protingumo galimybę, stebėdamas ir mąstydamas pasaulį bei patį save, atranda dieviškąją tvarką, kuri yra pasaulio ir žmogaus būtinumo ir prasmingumo pagrindas. „Tie, kurie įdėmiai skaito Akviniečio kūriniai, negali nepastebėti, kiek daug reikšmės jis teikia esaties tapatumo, neprieštaravimo, priešastingumo, analogijos ir teologijos principams. Jo sistemoje tie principai atlieka „pamatinių postulatų“ vaidmenį, tokių postulatų, kokius kiekvienas mokslas priima, kad savo objekto tyrimams suteiktų griežtumą, išskyrus tai, kad

Tomui tie postulatai yra ne paprasti sutartiniai postulatai – kaip fizikos ar matematikos sistemų kūrėjų, – bet pirmosios tiesos, pirmieji iš pačios esaties paimti principai.⁴³ T. Akviniečio pasiūlytas žmogaus ir tikrovės santykis taip pat nesuponuoja egzistencinio siaubo patirties.

Galilėjaus samprotavimai pažinimo teorijoje dar radikalesni nei Aristotelio ir T. Akviniečio. Galilėjus tikrovės pažinimą grindė jau ne tik teoriniais svarstymais, bet pasitelkęs empirinę-eksperimentinę metodiką, kas, pasak Galilėjaus, buvo objektyvaus tikrovės pažinimo garantas. Galilėjus kritikavo Aristotelio teleologinę poziciją ir teigė, kad žmogaus protas nėra pajėgus atsakyti į klausimus, kodėl ir kam yra gamta, tačiau teigė, kad galima objektyviai pažinti gamtoje egzistuojantį dėsningumą ir priežastingumą. Dėl gamtoje egzistuojančio dėsningumo ir priežastingumo Galilėjus ją įvardijo kaip tobulai veikiantį mechaninį automatą, tai jam leido daryti prielaidą, kad egzistuoja Dievas, kuris tik ir galėjo į gamtą „įdėti“ šį dėsningumą. Žmogaus pažinimas, kad gamta veikia kaip tobulas mechaninis automatas, egzistencinio siaubo patirties neturėtų sukelti.

René Descartes'as buvo vienas tų Vakarų filosofijos atstovų, kurio filosofija buvo persmelkta abejonės. Abejonės net tuo, kad jis pats egzistuoja. Toks požiūris atrodo turėtų kelti siaubą, nes išnyksta bet kokia tikrumo galimybė. Tačiau R. Descartes'o sugalvotas abejonės metodas skatino ne siaubo patirtį tikrovės ir savo paties atžvilgiu, bet tikrumą, kad jis tikrai egzistuoja. Jis teigė, kad galima suabejoti bet kuo, tik ne tuo, kad pats abejoja, kas reiškia, jog jis tikrai egzistuoja. R. Descartes'as taip pat teigė, kad galima objektyviai įrodyti, kad Dievas yra. Jis svarstė, kas sąlygoja, kad žmogus gali mąstyti apie Dievą. R. Descartes'as teigė, kad pats Dievas turėjo įdėti savo idėją į žmogaus sąmonę. Pasak mąstytojo, žmogus negalėjo Dievo pažinti nei per gamtą, nei sugalvoti pats, nes ir gamta, ir žmogus yra baigtiniai, o baigtinis esinys, pasak R. Descartes'o, negalėjo pats savarankiškai pamąstyti apie amžiną ir absoliutų Dievą. Žmogaus mąstyme egzistuojanti Dievo idėja ir dieviškieji postulatai suteikia žmogui saugų tikrovės ir savo paties vaizdinį.

Tačiau Vakarų filosofijos tradicijoje esama ir kitokio požiūrio, vadinamo reliatyvistine pozicija, kuri teigia, kad neegzistuoja jokios objektyvios ir neginčytinos tiesos, o tiesų kūrėjai yra tik ribotą pažinimo galią turintys žmonės. Ribotą žmogaus pažinimo galią nurodo negebėjimas atrasti apie tikrovę ir patį save tokios tiesos, kuri jau niekada nesusilauktų paneigimo bei galiotų visur ir visada. Ši tezė kyla iš pastebėjimo, kad:

- a) žmonėms būdingas skirtingas požiūris į tą patį dalyką;
- b) kas vienu metu yra laikoma gėriu, kitu metu tas pats dalykas įgauna negatyvumo konotaciją;
- c) vienu metu egzistuoja daugiau nei viena tiesa.

Taigi reliatyvistinė pozicija skelbia: „Bet kuriuo atveju moksliniai, filosofiniai ir religiniai įsitikinimai nežino kitokio teisingumo. Pirmiausia atsiranda taisyklės, tikrovė kabinama ant jų“.⁴ Būtent šis požiūris ir įgalina egzistencinio siaubo patirtį tikrovės atžvilgiu, nes žmogus susiduria su tikrovės ir savo paties tikrumo problematika:

1. *Dievo egzistavimo problema.* Šią problemą išgyveno Sørenas Kierkegaardas, kurio vienas pagrindinių svarstymo objektų buvo autentiškas Dievo ir žmogaus santykis. S. Kierkegaardas buvo tas mąstytojas, kuris akcentavo, kad tikėjimo Dievu negali užtikrinti jokia religinė institucija ar kito žmogaus įrodinėjimas. Tik autentiška Dievo išgyvenimo patirtis gali sąlygoti tikrą ir tiesioginį tikėjimą. Būtent tas žmogus, kuris turi tokį tiesioginį santykį su Dievu, pasak S. Kierkegaardo, yra tikrame santykiyje su tikrove ir pačiu savimi. Tačiau pats S. Kierkegaardas tokio santykio su Dievu nepatyrė, todėl ir jo santykis su tikrove bei pačiu savimi buvo komplikuoatas. „Jis vaikščioja ir kalba, valgo ir miega, dirba ir ilsisi po dienos darbų, krauna turtus ir pradeda vaikus – žodžiu, gyvena, kaip visi žmonės; ir vis dėlto jo nėra, nes visas jo gyvenimas, visi darbai, visos sėkmės ir nesėkmės yra tik regimybė. Tad ką jis darytų, kur jis eitų, viskas yra netikra. Ir taip jis gyvena negyvendamas ir būna nebūdamas – jis ir jo vaikai, ir jo vaikų vaikai.“⁵
2. *Gamtos tikslingumo ir racionalumo problema.* Jeigu pirma sukuriamos taisyklės apie tikrovę, o ne tikrovė nurodo taisykles, taigi gamtos tikslingumas ir racionalumas yra tik žmogaus proto konstruktas, o ne savaiminis gamtos tikslingumo, dėsningumo ir racionalumo egzistavimas. Vadinasi, teiginio, kad gamtai būdingas spontaniškumas ir iracionalumas, taip pat neįmanoma paneigti.
3. *Žmogaus tapatumo problema.* Žmogui atsakyti į klausimus, kas aš esu ir kodėl esu, atrodo neįveikiama, nes jis net negali atsakyti, kas iš tikrųjų jo laukia rytoj. Jo savęs pažinimas ir gyvenimo prasmės suvokimas susiduria su Niekiu, kuris yra pažinimo riba bet kokiam objektyviam ir galutiniam žinojimui.
4. *Vertybių problema.* Žmogus gimsta visuomenėje, kurioje jau egzistuoja visuotinis vertinimas, kas yra gera, o kas – bloga. Taigi jis yra labiau panašus į vertybių perėmėją, o ne į autentišką vertintoją, kas

yra gera ar bloga. Jeigu žmogus yra gimęs visuomenėje, kur poligamija leistina ir praktikuojama, tai ir jam tokia santuokinio gyvenimo forma neturės negatyvumo ir nebus smerktina kaip, tarkime, Romos katalikų kunigui.

Visa ši problematika yra susijusi su tuo, ką aprašė Jeanas-Paulis Sartre'as: „Mes leidomės į būties paieškas ir mums pasirodė, kad klausinėjimų serija atvedė mus prie jos santalkos. Tad štai, žvilgsnis, mestas į patį klausinėjimą, tą momentą, kai galvojame jau pasiekti tikslą, staiga mums atveria: mes apsupti Niekio <...>. Būtent nuolatinė ne-būties (*non-etre*) už mūsų ir mumyse galimybė sąlygoja ir mūsų klausinėjimus apie būtį. O ne-būtis dar ir apmeta atsakymo kontūrus: tai, kuo (kas) būtis bus, būtinai keliamas to, kuo (kas) ji nėra, pagrindu. Kad ir koks būtų atsakymas, jį galima suformuluoti taip: ‘Būtis yra tai, o už šito – Niekas’“.⁶

Kitaip tariant, žmogaus sąmonė patiria ir suvokia Niekį (kaip savo sąmonės ribą), kuris ir užgožia objektyvų bei aiškų tikrovės ir savo paties pažinimą. Todėl J.-P. Sartre'as įvedė perskyrą tarp *būties sau* ir *būties savyje*. *Būtis sau* yra žmogaus bandymas pažinti, projektuoti ir apibrėžti patį save ir tikrovę. „Sartre'as aprašo priešais „subjektą“ atsiveriančią tikrovę kaip „objektyvuotą“ horizontą: aklino, neskaidraus tikrovės paviršiaus negali „pramušti joks sąmonės spindulys, realybei nepavyksta suteikti jokios prasmės. Realybė išlieka homogeniška, nors į ją ir „įsiveržia“ žmogiškasis subjektas“⁷. *Būtis savyje* yra priešprieša būčiai sau, kuri parodo, kad žmogui neįmanomas joks absoliutus pažinimas. „Pati išraiška „būtis savyje“ nurodo į tai, kad būtis pirmiausia konfigūruojasi kaip sąmonės sutinkamas jai neskaidrus paviršius: sąmonė negali prasiškerbti pro tą paviršių ir išgauti būties prasmės, kurią būtų galima įtvirtinti savose – sąmonės – struktūrose ir taip užtikrinti būtiškosios prasmės suteikimą pasauliui. Būtis yra „savyje““.⁸

J.-P. Sartre'as nurodė, kad yra erdvė, kurioje žmogus gali konstruoti, projektuoti ir kurti tikrovę bei patį save, tačiau taip pat nurodė, kad tai yra tam tikra iliuzija ir bandymas save apgaudinėti, nes iš tikrųjų nei tikrovės, nei savęs paties niekada negebėsi absoliučiai pažinti. „Greitomis užbaigdavau eilinį nuotyki, nukeldavau savo herojus į visai kitą Žemės rutulio vietą, paprastai po vandeniu ar po žeme, paskubėdavau juos pastatyti į naujas pavojingas situacijas: mano sukurti nariai ar geologai aptikdavo Būtybės pėdsakus, juos sekdavo ir staiga susidurdavo su ja. Būtybė sukurta mano plunksnos.“⁹ Taigi knygos gali būti ta vieta, kur ir tikrovė, ir tu pats gali įgyti iliuzinį apibrėžtumą ir aiškumą.

NUORODOS

- ¹ Nietzsche F. 1995: *Linksmasis mokslas*, Vilnius: Pradai, p. 49.
- ² Aristotelis 1990: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, p. 323.
- ³ Mondin B. 2006: *Tomo Akviniečio filosofinė sistema*, Vilnius: Logos, p. 88.
- ⁴ Kolakowski L. 1993: *Metafizinis siaubas*, Vilnius: Amžius, p. 9.
- ⁵ *Egzistencijos paradoksai: Kierkegaardo filosofinės interpretacijos* 2006: sud. A. Andrijauskas, Vilnius: Versus aureus, p. 226.
- ⁶ Šerpytytė R. 2007: *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*, Vilnius: VU leidykla, p. 327.
- ⁷ *Ten pat*, p. 329.
- ⁸ *Ten pat*, p. 324.
- ⁹ Sartre J.-P. 2000: *Žodžiai*, Vilnius: Pasviręs pasaulis, p. 159.

BETWEEN THE INSULARITY OF REALITY AND EXISTENTIAL HORROR

Aneta Rostovskytė

Summary

The article analyses the possibility of experiencing existential horror in respect to reality. Such an experience is possible when a human being apprehends that reality itself cannot be fully held nor understood and that there always remains a lack of reality cognition.

The article presents philosophical arguments of Aristotle, T. Aquinas, Galileo and R. Descartes, which state that reality can be objectively perceived by a human being. This position excludes the possibility to experience existential horror. Other presented arguments of S. Kierkegaard, F. Nietzsche and J.-P. Sartre oppose the possibility to objectively perceive reality and oneself. It is a relativistic view, which states that there is no objective and unquestionable truth. The truths are created by human beings that as such are limited in their capacity for understanding, which means that a human being is never able to objectively or absolutely perceive and define reality and himself. The understanding that reality or oneself cannot be objectively, clearly and absolutely perceived may lead towards the experience of existential horror.